

Algoritmus určování slovesných tříd a vzorů v češtině

© Klára Osolsobě

Algoritmus funguje v případě, že mluvčí je schopen správně tvořit všechny požadované tvary. Řada rodilých mluvčích totiž při postupu občas chybuje. Pokud např. pochybíme při tvoření infinitivu, např. máme-li zařadit do třídy/ke vzoru slovesný tvar jiný než infinitiv, a utvoříme infinitiv od příbuzného slovesa, lišícího se většinou videm/způsobem slovesného děje, je toto pochybení důvodem nesprávné odpovědi (neselže algoritmus, ale naše jazyková schopnost).¹ Dále je třeba si dát pozor na případy kolísání mezi třídami/vzory (viz níže).²

1. Utvoř infinitiv.³ Jdi na 2.
2. Infinitiv končí na *-at(i)/-át(i)*. Ano - Jdi na 3. Ne - Jdi na 6.
3. Utvoř 3. osobu indikativu přítomného času aktiva. Jdi na 4.
4. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *-á*. Ano - Jdi na 5. Ne - Jdi na 22.
5. Jde o sloveso 5. tř. vzoru *dělá*. KONEC
6. Infinitiv končí na *-it(i)/-et(i)/-ět(i)/-ít(i)*. Ano Jdi na 7. Ne - Jdi na 22.
7. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *-í*. Ano Jdi na 8. Ne - Jdi na 22.
8. Jde nejspíše o sloveso 4. tř. Jdi na 9.
9. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-i-*. Ano - Jdi na 10. Ne - Jdi na 11.
10. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *prosít*. KONEC
11. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-e/ě-*. Ano - Jdi na 12. Ne - Jdi na 17.
12. Utvoř imperativ (2. os. sg.). Jdi na 13.
13. Tvar končí na *-ej/-ěj*. Ano - Jdi na 14. Ne - Jdi na 15.
14. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *sázet*. KONEC
15. Tvar nekončí na *-ej/-ěj*. Ano - Jdi na 16. Ne - Jdi na 17.
16. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *trpět*. KONEC
17. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-i-*. Ano - Jdi na 18. Ne - Jdi na 21.
18. Utvoř tvar I-ového přičestí. Jdi na 19.
19. Před *-l* předchází *-i-*. Ano - Jdi na 10. Ne - Jdi na 20.
20. Před *-l* předchází *-e/ě-*. Ano - Jdi na 21. Ne - Jdi na 22.
21. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *trpět* nebo *sázet*. Vrať se zpět ke kroku 12.
22. Infinitiv končí na *-ovat(i)/-át(i)/-ít(i)/-out(i)/-ýt(i)/-et/-ět(i)*. Ano - Jdi na 23. Ne - Jdi na 39.
23. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *-je*. Ano - Jdi na 24. Ne - Jdi na 29.
24. Jde nejspíše o sloveso 3. tř. Jdi na 25.
25. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-ova-*. Ano - Jdi na 26. Ne - Jdi na 27.
26. Jde o sloveso 3. tř. vzoru *kupovat*. KONEC
27. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* nepředchází *-ova-*. Ano - Jdi na 28. Ne - Jdi na 55 (*být*).
28. Jde o sloveso 3. tř. vzoru *krýt*. KONEC
29. Infinitiv končí na *-nout(i)/-mout(i)*. Ano - Jdi na 30. Ne - Jdi na 46.

¹ Uživatelé korpusu si mohou pomoci tak, že tvar slovesa vyhledají v korpusu a zobrazí si lemma.

² Kolísání mezi vzory se může odrazit v lematizaci tak, že méně obvyklý tvar (archaický) není rozpoznán automatickou morfologickou analýzou (lemma je tvar sám a tag je X.*).

³ První krok je uveden pro případ, že máme za úkol určit třídu a vzor slovesa v libovolném tvaru (textovém). Tento krok není většinou nutný pro určení třídy, je ale nezbytný pro určení vzoru. Usnadní také práci s výjimkami. Pomůckou ke správnému utvoření infinitivu od libovolného tvaru může být následující postup: a) utvoříme větu, v níž bude příslušný tvar tvarem (součástí tvaru) přísudkového slovesa a b) provedeme substituci konstrukcí s modálním slovesem. Máme např. určit třídu a vzor slovesného tvaru *odpluje*. Studenti chybovali a tvořili nesprávně infinitiv *odplouvat*. Správně je ovšem *odplout*. Jestliže nahradíme přísudkový tvar *Lod'* <odpluje> z *přístavu* tvarem *Lod'* <smí odplout> z *přístavu*, pak se uvedené chybě vyhneme.

30. 3. osoba indikativu přítomného aktiva končí na *-n/me-*. Ano - Jdi na 32. Ne - Jdi na C (*zabřede*).
31. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *C[[^]rl]-n/-mou-*. Ano - Jdi na 32. Ne - Jdi na 37.
32. Utvoř tvar I-ového participia. Jdi na 33.
33. Před *-l* předchází *-a-*. Ano - Jdi na 34. Ne - Jdi na 35.
34. Jde o sloveso **2. tř.** vzoru *začít*. KONEC
35. Před *-l* nepředchází *-a-*. Ano - Jdi na 36. Ne - Jdi na 48.
36. Jde o sloveso **2. tř.** vzoru *tisknout*. (Někdy i *začít*, je třeba mít na paměti všechny dublety). KONEC
37. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *V|[rl]-nou-*. Ano - Jdi na 38. Ne - Jdi na 48.
38. Jde o sloveso **2. tř.** vzoru *minout*. KONEC
39. Infinitiv končí na *-st(i)/-zt(i)/-ct(i)/-ci/-ít(i)/-at(i)/-át(i)*. Ano - Jdi na 40. Ne - Jdi na 55 (*jet*).
40. 3. osoba indikativu přítomného aktiva končí na *-e/ě-*. !(Vč.případů na *-n/me/ě-*)! Ano - Jdi na 41. Ne - Jdi na 46.
41. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-C-[szc]*. Ano - Jdi na 42. Ne - Jdi na 46.
42. Před *-e* ve 3. os. sg. ind. prez. akt. předchází *-č-, -ž-*. Ano - Jdi na 43. Ne - Jdi na 44.
43. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *péci*. KONEC
44. Před *-e* ve 3. os. sg. ind. prez. akt. nepředchází *-č-, -ž-*. Ano - Jdi na 45. Ne - Jdi na 55 (*jíst*).
45. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *nést*. KONEC
46. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-[řl]i-*. Ano - Jdi na 47. Ne - Jdi na 48.
47. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *umřít*. KONEC
48. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* nepředchází *-[řl]i-* a zároveň před koncovým *-e* v 3. sg. ind. prez. akt. předchází *-n/m*. Ano - Jdi na 34. Ne - Jdi na 55 (*mít, jít, chtít*).
49. Před infinitivní koncovkou *-t(i)* předchází *-a/-á-*. Ano - Jdi na 50. Ne - Jdi na 55.
50. Před *-e/ě* ve 3. os. sg. ind. prez. akt. předchází měkká souhláska (*-č-, -ž-, -ř-, -j-, -ň⁴*). Ano - Jdi na 51. NE - Jdi na 52.
51. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *mazat*. KONEC
52. Před *-e* ve 3. os. sg. ind. prez. akt. předchází tvrdá nebo obojetná souhláska (*-h-, -ch-, -k-, -r-, -d-, -t-, -n-, -b-, -p-, -f-, -v-, -m-*). Ano - Jdi na 53. Ne - Jdi na 54.
53. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *brát*. KONEC
54. Infinitiv končí na *-ci*. Ano - Jdi na 43. Ne Jdi na 57 (*stát, bát se, spát*).
55. Nepravdělná: *být, jet, jíst, mít, jít, chtít, stát, spát, bát se*.

Kolísající slovesa:

- A. Mezi **1. třídou** (pouze vzory *mazat, brát*) a **5. třídou**. V mluvnicích přechodný vzor (*kopat*).
- B. Uvnitř **4. třídy** mezi vzory *trpět/sázet* (imperativ).
- C. Mezi **1. třídou** (pouze vzory *nést, péci*) a **2. třídou** (*řici, střechnout se/stříci se, (za)břednout/(za)břísti, ...*).
- D. Během historického vývoje si některá slovesa vytvořila paralelní systém tvarů podle **3. třídy** vzoru *krýt* a **2. třídy** vzorů *minout, začít*. Dvojice takových sloves mohou/nemusí být synonymní (srov. např. *dout/dmout*, ale *plout/plynout*).
- E. Mezi **1. třídou** (vzor *umřít*) a **4. třídou** (vzor *prosit*) srov. tvary slovesa *zřít*.

⁴ V tom případě se *e* graficky realizuje jako *ě*. Jde, pokud je nám známo, o jediné sloveso *stonat–stůně*.

F. Mezi **3. třídou** (vzor *krýt*) a **4. třídou** (vzor *prosit* a *trpět*) srov. např. tvary sloves *dlít*, *dštít*.⁵

G. Mezi **3. třídou** (vzor *krýt*) a **5. třídou** (vzor *dělat*) srov. např. tvary slovesa *dát* (*se*), *klát*, *plát*.⁶

⁵ Srov. např. doklady jako ... *zítra* <**z**etlíš> v *mých očích* ..., ... již <**tl**íte> v *zemi, k níž jste láskou věli* ..., jakož i chybné značkování tvaru **tlím** (ve skutečnosti jde o překlep ve slově *film*) v korpusu SYN (... *nejlepší propagandistický* <**tlím**/tlít/**VB-S---IP-AA---I**> *všech dob* ...) versus ... *bez vlastní viny pučím, raším, <nesetleji>*, ..., ... <**tlejou**> *tam pod vodou*, ... <**tlejou**> *a už je jich moc* ... Nebo např. doklad z korpusu SYN jako ... *anebo tu zášť*, <**dštím**> *poněkud kultivovaněji* ... versus na internetu doložené ... *všichni tady na to <dštijou> síru* ...

⁶ Sloveso *zdát* (*se*), které etymologicky souvisí se slovesem *dát se* (*děje se*, ...), srov. *udát se*, tvoří synchronně tvary podle vzoru 5. třídy *dělat*. S něčím podobným se setkáváme u slovesa *klát*, které přešlo z 1. třídy (*kolu*, ...) do 5. třídy. V SSSJČ i PSJČ se uvádí, že sloveso *prokláti se* vyskytuje „jen ve tvarech minulých“, nicméně např. v korpusu SYN jsou doloženy i tvary od kmene přítomného ... *a chladnokrevně jej <proklá> oštěpem* ... utvořené podle vzoru *dělat* a tamtéž najdeme i doklad tvaru podle vzoru *krýt* ... *Jupiter rozkomihá smrtící blesk a <proklaje> mě* ... Pravidelně se nechová též sloveso *plát*, u něhož jsou řídce doloženy tvary podle vzoru *krýt* (srov. doklad z korpusu SYN ... *tak oko mi <plaje>* ... a ... *zář jiter i západů v jeho krvi nám horoucně <plá>* ...), běžnější jsou ovšem tvary podle vzoru *dělat*. V korpusu SYN je poměr tvarů podle vzoru *krýt:dělat* buď 2:80, nebo 3:81. U doložených tvarů 3. pl. ind. prez. akt. nelze totiž rozlišit třídu a vzor (srov. homonymní *pla-j-i* jako *hra-j-i* nebo *pl-aj-i* jako *tk-aj-i*).

Algoritmus tvoření přechodníků v češtině⁷

© Klára Osolsobě

1. Zjistí, jaké má sloveso vid. Jdi na 2.
2. Sloveso je vidu dokonavého. Ano - Jdi na 3. Ne - Jdi na 4.
3. Tvoří přechodník minulý. Utvoř tvar příčestí minulého (*l-ového*), odtrhni koncové *-l-*. Po odtržení koncového *-l-* kmen končí na konsonant. Ano - Jdi na 5. Ne - Jdi na 6
4. Sloveso je vidu nedokonavého. Ano - Jdi na 9. Ne - **Jdi na 32.**
5. Přidej ke kmeni koncovku *-o* (tvar maskulinum sg.), *-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
6. Po odtržení koncového *-l-* kmen končí na vokál a jde o prefigovanou variantu slovesa *jít*: Ano – Jdi na 7. Ne – Jdi na 8.
7. Přidej ke kmeni koncovku *-d-o* (tvar maskulinum sg.), *-d-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-d-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
8. Přidej ke kmeni koncovku *-v-o* (tvar maskulinum sg.), *-v-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-v-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
9. Tvoří přechodník přítomný. Utvoř tvar 3. os. pl. ind. prez. akt. Tvar končí na *-ou*. Ano – Jdi na 10. Ne – Jdi na 16.
10. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na *[bdfhklmnpstvz|(ch)]*. Ano - Jdi na 11. Ne - 12.
11. Přidej ke kmeni koncovku *-a* (tvar maskulinum sg.), *-ouc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-ouce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
12. Jde o tvar sloves *mřou, prou, trou, vřou*. Ano - Jdi na 13. Ne - Jdi na 14.
13. Utvoř varianty *mrou, prou, trou, vrou* a vrať se zpět na 10.
14. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na *[čjňšř]*. Ano – Jdi na 15. Ne – Jdi na 16.
15. Přidej ke kmeni koncovku *-[eě⁸]* (tvar maskulinum sg.), *-íc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-íce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
16. Jde o tvar slovesa *můžou*. Ano - Jdi na 17. Ne - Jdi na 18.
17. Utvoř variant *mohou* a vrať se zpět na 10.
18. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na měkký konsonant *ž*. Ano – Jdi na 15. Ne – Jdi na 19.
19. Jde o tvar slovesa *chtít*. Ano - Jdi na 20. Ne - Jdi na 21.
20. *chtít : chtějí : chtěj-e/cht-ě, chtěj-íc/cht-íc, chtěj-íce/cht-íce* KONEC
21. Jde o tvary sloves *vědět, vidět, jíst, jet*. Ano - Jdi na 22. Ne - Jdi na 23.
22. *vědět : vědí : věd-a, věd-ouc, věd-ouce, jíst : jedí : jed-a, jed-ouc, jed-ouce, vidět : vidí : vid-a, vid-ouc, vid-ouce*.
23. Utvoř imperativ 2. os. sg a jdi na 24.
24. Imperativ končí na *[eě]j*. Ano – Jdi na 25. Ne – Jdi na 26.
25. Tvar 3. os. pl. končí na *ají*. Ano – Jdi na 27. Ne – Jdi na 28.
26. Tvar 3. os. pl. končí na *[bcčdfjlmnpřsřstvžž]í*. Ano – Jdi na 15. Ne – Jdi na 31.

⁷ O přechodnících se všeobecně tvrdí, že se v češtině příliš neužívají. Nicméně se od nich (vcelku pravidelně) tvoří adjektiva (typ *kupující* nebo *dostavivší se*), která (alespoň v prvním případě) frekventovaná a užívaná jsou. Pravidelně se pak chybí při záměnách adjektiv tvořených od přechodníku přítomného (procesuálních *žehlicí, kryjící, ...*) a adjektiv účelových, tvořených od kmene minulého (typ *žehlicí, krycí, ...*). Ve zvukové realizaci adjektiv odvozených od sloves 4. třídy vzoru *prosit* se totiž stírá rozdíl mezi dlouhým a krátkým *i/í*, což je pro češtinu typické i jinde, např. ve tvarech zájmena *ona – ji/jí*. To má pak vliv na pravopisné chyby při grafickém zaznamenání kvantity u příslušných adjektiv. To jsou mimo jiné důvody, pro něž je třeba tvoření přechodníků věnovat patřičnou pozornost.

⁸ Retnice alternují též ve tvarech přechodníku přítomného sloves podle vzoru *prosit* (na rozdíl od tvarů pasivního příčestí a dějových jmen: srov. *nemluvě*, ale *mluvení*), v grafické rovině se po nich tedy píše *ě*, stejně jako se *[d'e],[t'e],[ňe]* graficky realizuje jako *dě, tě, ně*.

27. Tvar je *dají*. Ano - Jdi na 28. Ne - Jdi na 29.
28. *dají* : *dad-a/daj-e*, *dad-ouc/daj-íc*, *dad-ouce/daj-íce*. KONEC
29. Přidej koncovku *-aje* (tvar maskulinum sg.), *-ajíc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-ajíce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
30. Tvar 3. os. pl. končí na *[bcčdfjlmnpřsštvzž][eě]jí*. Ano – Jdi na 31. Ne – Jdi na 33.
31. Přidej koncovku *-[eě]je* (tvar maskulinum sg.), *-[eě]jíc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-[eě]jíce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
32. Sloveso je obouvidové. Tvoří se tvary obou přechodníků.
33. V rámci postupu jsme někde neutvořili správně český slovesný tvar.